

доцент, кандидат психологічних наук,

доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту

Попович І. С.

Херсонський державний університет (м. Херсон)

Я-КОНЦЕПЦІЯ – ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНИХ ОЧІКУВАНЬ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті досліджено соціальні очікування у контексті Я-концепції особистості. Показано, що ідеальне «Я» стосовно реального «Я» виступає як джерело очікуваної, бажаної інформації, яка постійно уточнюється та апробується. Зазначено, що соціальні очікування через взаємоузгодженість процесів інтеріоризації та екстеріоризації впливають на Я-концепцію особистості, яка, в свою чергу, виступає своєрідним акумулюючим засобом цих процесів і джерелом соціальних очікувань особистості водночас.

Ключові слова: Я-концепція, соціальні очікування, ідеальне «Я», реальне «Я», образ «Я», сфера «Я», сфера «не-Я».

Аннотация. В статье исследованы социальные ожидания в контексте Я-концепции личности. Показано, что идеальное «Я» относительно реального «Я» выступает как источник ожидаемой, желаемой информации, которая постоянно уточняется и апробируется. Отмечено, что социальные ожидания через взаимосогласованность процессов интериоризации и экстериоризации влияют на Я-концепцию личности, которая, в свою очередь, выступает своеобразным аккумулярующим средством этих процессов и источником социальных ожиданий личности одновременно.

Ключевые слова: Я-концепция, социальные ожидания, идеальное «Я», реальное «Я», образ «Я», сфера «Я», сфера «не-Я».

Annotation. Social expectations in the context of the self-concept of a person were studied in the article. It is shown that the ideal «self» relative to the real «self» acts as a source of the expected, desired information, which is constantly being tested and refined. Noted that social expectations affect the self-concept of personality

through mutual consistency of processes of internalization and externalization, which in its turn acts as a kind of accumulating mean of these processes, and at the same time a source of social expectations of the person.

Keywords: self-concept, social expectations, the ideal «self», the real «self», the image of «self», the scope of «self», the scope of «non-self».

Вступ. Унікальність дослідження соціальних очікувань полягає у тому, що вони є соціально-психологічним феноменом, який утворюється, з одного боку, в результаті впливу соціального середовища, під «тиском соціуму», а з іншого – під впливом індивідуально-психологічної сутності особистості, під «тиском «Я». Під час дослідження необхідно не просто врахувати соціальні та психологічні чинники. Варто приділити увагу тим інтегрованим соціально-психологічним утворенням, які комплексно впливають на досліджуваний феномен. Локалізація контролю особистості позначається на діях, поведінці та діяльності будь-якої особистості, що значною мірою впливає на змістові параметри соціальних очікувань. Важливим завданням у дослідженні соціальних очікувань є вивчення інтернальної складової соціальних очікувань, яка поєднує сферу «Я» особистості. Не варто забувати і про екстернальну складову, яка поєднує сферу «не-Я» особистості, тобто зовнішні чинники. Оскільки «Я» та «не-Я» знаходяться в органічній єдності, необхідно велику увагу приділити вивченню взаємовпливу цих сфер.

Я-концепція особистості є інтегрованим утворенням, яке належить до інтернальних чинників, що мають визначальний вплив на зміст соціальних очікувань. Я-концепція не тільки поєднує сферу «Я» особистості. Це власне і є зміст і сутність цієї сфери. Якщо Я-концепція є сукупністю всіх уявлень людини про себе, то саме ці суб'єктивні уявлення учасника міжособистісної взаємодії визначають те, як цей учасник взаємодії оцінює інших, а інші оцінюють його, та на яку поведінку від оточуючих він сподівається, та оточуючі сподіваються від нього. Саме це твердження є визначенням соціально-психологічних очікувань, які були предметом дослідження наших попередніх пошуків [6]. При вивченні соціальних очікувань ми звернемо

особливу увагу на індивідуально-психологічний аспект, на сферу «Я» особистості.

Дослідженню Я-концепції приділяли увагу такі науковці: М.Боришевський, В.Васютинський, О.Гуменюк, І.Кон, Г.Костюк, О.Леонт'єв, В.Петровський, С.Рубінштейн, В.Столін, Т.Титаренко, П.Чамата, В.Юрченко, С.Тищенко та ін. У зарубіжній літературі Я-концепція є об'єктом вивчення таких науковців: Р.Бернс, В.Джемс, Дж.Мід, Ч.Кулі, М.Раусте фон Вріхт, К.Роджерс, К.Хорні, Т.Шибутані та багато ін.

Формулювання мети статті та завдань. Мета та завдання статті полягають у дослідженні соціальних очікувань у контексті Я-концепції особистості.

Виклад основного матеріалу статті. Дослідження наукової літератури дає підстави стверджувати, що Я-концепція – сукупність всіх уявлень людини про те, якою вона є у всіх своїх проявах: ймовірних і дійсних, основних і допоміжних [1; 4; 5; 8].

Ми розглядаємо Я-концепцію як стрижневий компонент самосвідомості особистості. Виокремлення описової та оцінної складових свідчить про те, що Я-концепція є сукупністю настановлень, спрямованих на самого себе [2, с.334].

Р.Бернс розглядає Я-концепцію як сукупність очікувань. На його думку вона визначає те, як буде діяти індивід в конкретній ситуації, та як він буде інтерпретувати дії інших. Наступна функція Я-концепції полягає в тому, що вона окреслює очікування індивіда, тобто його уявлення про те, що має відбутися. Деякі дослідники вважають цю функцію центральною. «Зокрема, Мак-Кендлес, – пише Р.Бернс, – розглядає Я-концепцію як сукупність очікувань, а відтак й оцінок, які стосуються різних аспектів людської поведінки, з якими ці очікування пов'язані» [2, с.348]. Власне ці думки нас підштовхнули дослідити соціальні очікування у контексті Я-концепції особистості і виокремити соціально-психологічні детермінанти.

Стосовно Я-концепції, сукупність настановлень можна розподілити таким чином:

- образ «Я» – уявлення індивіда про самого себе. Це описова складова Я-концепції, її ще називають картиною «Я»;
- самооцінка – афективна оцінка цього уявлення, яка може володіти будь-якою інтенсивністю в залежності від ставлення до рис образу «Я»;
- потенційні поведінкові реакції, тобто те, що може спонукатися образом «Я» чи самооцінкою [2, с.335].

Безумовно, соціальні очікування – це складне соціально-психологічне утворення, зміст якого залежить від рівня розвитку людини, її індивідуально-психологічних особливостей, від її складових самосвідомості: самооцінки, домагань, рефлексії, а також таких складних інтегрованих форм самосвідомості, як образ «Я» та Я-концепція.

Щоб пізнати глибинну сутність, дослідити соціально-психологічні детермінанти соціальних очікувань у контексті Я-концепції особистості, варто розглядати соціальні очікування як соціально-психологічне утворення, що породжує структурно-змістову цілісність «Я» і забезпечує її функціонування. Наші наукові спостереження приводять нас до такого наукового висновку: соціальні очікування – феномен, який передбачає узгодженість трьох аспектів:

- когнітивного – сукупність знань індивіда про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють інші індивіди взаємодії;
- емоційно-ціннісного – оцінка та самооцінка індивідом якостей, дій, вчинків та формування на цій основі певного ставлення як до інших суб'єктів взаємодії, так і до самого себе;
- регулятивного або поведінкового – здатність індивіда регулювати свою діяльність і поведінку, узгоджувати очікування інших з власними думками, бажаннями, діями, враховувати їх ймовірні реакції, і навпаки.

Виокремлені аспекти перекликаються із сукупністю настановлень Я-концепції, що свідчить про те, що остання є базовим інтегральним утворенням самосвідомості особистості, а соціальні очікування є тим соціально-психологічним утворенням, яке поєднує «Я» та «не-Я» особистості. Власне

через соціальні очікування, перманентну апробацію своїх рис, дій, вчинків індивід постійно формує свій погляд на світ, картину свого «Я» і, звісно ж, Я-концепцію. Я-концепція виступає своєрідним акумулюючим засобом цих апробацій і джерелом соціальних очікувань особистості водночас. Вона володіє високою асиміляційною здатністю і, якщо підлягає психокорекційній роботі, то незначній, впродовж тривалого проміжку часу.

М.Боришевський У концепції національної самосвідомості у громадянському становленні особистості визначає соціально-психологічні очікування як основну складову структури національної самосвідомості особистості. Структурні компоненти якої функціонують через оцінні ставлення до інших людей, що складають так звану сферу «не-Я» [3, с.13]. Далі автор зазначає, що соціально-психологічні очікування здатні здійснювати функцію своєрідного посередника між свідомістю та соціальним оточенням, тобто функцію зв'язку між «Я» та «не-Я» особистості.

Варто зазначити, що послідовники символічного інтеракціонізму Дж.Мід та Ч.Кулі стверджують, що «Я» та «інші» утворюють єдине ціле, оскільки суспільство представляє собою суму поведінкових складових його членів і здатне накладати соціальні обмеження на поведінку індивіда. Таким чином, головним орієнтиром для Я-концепції є «Я» – яким мене бачать інші, та «Я» – яким я сам себе бачу. Це тотожні змістові параметри. Ч.Кулі в теорії дзеркального «Я» підкреслює значення суб'єктивного інтерпретованого зв'язку, отриманого індивідом від значущих інших, як головного джерела інформації про власне «Я». Уявлення індивіда про те, як його оцінюють інші, суттєво впливає на його Я-концепцію [5].

Подібну точку зору висловлював американський психолог В.Джемс. Він висунув ідею потенційного соціального «Я» індивіда, що розвивається під впливом думок окремих груп та індивідів, які виступають відповідними нормативними пунктами. Інакше кажучи, уявлення індивіда про себе як особистість, формується в процесі спілкування з іншими людьми на підставі їхніх оцінок та висловлювань. Оскільки різні групи та індивіди висловлюють

про конкретну людину різні думки, дають їй різні оцінки, то вона може мати стільки соціальних «Я», скільки й думок про неї висловлюють індивіди [7].

Регулятивний аспект соціальних очікувань пов'язаний із самооцінкою, рівнем домагань, самоочікуваннями, інформацією, думками, бажаннями, діями кожного учасника взаємодії. Те, чого очікує людина визначається не тільки самооцінкою та рівнем її домагань, а й інформацією про інших людей, з якими вона взаємодіє, думкою яких дорожить, цінує їх чи навіть нехтує, що також має значення. Оскільки негативна інформація про учасника взаємодії теж впливає на зміст когнітивної складової. Інформація про тих людей, чиєю думкою людина нехтує, також вносить певні коригування в соціальні очікування, підтверджуючи їх правильність чи спростовуючи їх. Будь-яка інформація про іншого учасника взаємодії позначається на соціальних очікуваннях.

Спостерігаючи за роботою менеджерів по персоналу в ТОВ «МАК«Монополія», було помічено, що вони іноді заявляють про себе негативно, побоюючись складності того чи іншого завдання, виконання певного доручення, хоча володіють необхідними знаннями, функційним інструментарієм, мають об'єктивну самооцінку та достатній рівень домагань. Ці судження з його боку, немов би провокують соціальне оточення дати схвальну оцінку йому, що може слугувати своєрідним стимулом, підбадьоренням чи налаштуванням на виконання завдання. Інколи ці судження відображають і реальну невпевненість, безпорадність. Соціальні очікування і відповідна їм поведінка визначають, в кінцевому результаті, уявлення менеджера по персоналу про самого себе.

Індивід, який впевнений у власній значущості, очікує, що інші будуть ставитися до нього таким же чином. Індивіди, котрі відчувають значною мірою дефіцит уваги, позитивних схвальних емоцій, належної оцінки своїм діям, зрештою обділені любов'ю, не отримують визнання від значущих інших чи бодай незначних елементів уваги від оточуючих – звідси сумніваються в своїй цінності і не здатні вибудувувати гармонійні взаємини. Такі індивіди вбачають розв'язання проблеми в уникненні будь-яких соціальних контактів, оскільки

завжди очікують, що будуть відчужені. У основі таких стосунків, що лежать між очікуваннями і поведінкою, має місце механізм «пророцтва самореалізації». Соціальні очікування інтерпретують реакції навколишніх, визначають характер дій та вчинків індивіда. Повертаючись до теми нашого дослідження, акцентуємо увагу, що дії таких індивідів детерміновані тими психологічними утвореннями, які сформувалися впродовж життя індивіда і складають його Я-концепцію. Соціальні очікування на відчуження беруть свій початок у соціальних настановленнях саме на такий сценарій поведінки. Сукупність соціальних настановлень визначають сутність особистості, її Я-концепцію.

Будь-якій людині властива система соціальних очікувань. Ця система здатна значною мірою впливати не тільки на зміст, але й на перспективні лінії та стратегію життя загалом. Слушною є думка К.Роджерса, який зазначає, що відмінність і співвідношення «Я-реального», яким індивід себе бачить в даний момент, та «Я-ідеального», яким індивід хотів би себе бачити, кристалізують в свідомості й самосвідомості стандарти та орієнтири, стосовно яких індивід і визначає себе [9].

Сприйняття в часі свого «Я» поєднує уявлення індивіда про себе в минулому, теперішньому і майбутньому. Це, в свою чергу, зумовлює можливість існування двох форм «Я» – «Я-реального» і «Я-ідеального». Ідеальне «Я» впливає на адекватність соціальних очікувань, оскільки індивід враховує не тільки своє відображення, яке він має в свідомості інших, але й те, яке він хотів би мати. Ідеальне «Я» стосовно реального «Я» значною мірою виступає як джерело очікуваної, бажаної інформації, яка постійно уточнюється, апробується. Таким чином, ми, по суті, підтверджуємо висновок, до якого прийшов Р.Бернс, що Я-концепція відіграє потрібну роль: вона сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості, визначає інтерпретацію досвіду і є джерелом очікувань [2, с.342]. Саме в ідеальному образі «Я» індивід черпає соціальні очікування щодо власної персони або особистісні очікування чи самоочікування, як їх ще називають.

На етапі становлення соціальних очікувань, практично будь-які людські взаємини, міжособистісна взаємодія, соціальні контакти здійснюють на них формувальний вплив. Саме соціальні очікування є важливою детермінантою інтерпретації соціального досвіду Я-концепції. Інтерпретація досвіду позначається на характері сприйняття людиною будь-якої соціальної ситуації. Соціальні очікування проходять через своєрідний внутрішній фільтр Я-концепції, де аналізуються, апробуються і набувають такого змістового наповнення, яке відповідає прогнозованій ситуації.

Складові Я-концепції змінюються доволі повільно, оскільки володіють великою асиміляційною здатністю. Інформація отримана індивідом, оцінки, ставлення інтеріоризуються в систему соціальних очікувань, що дозволяє йому здійснювати самозвіт. На базі цієї трансформації формується самооцінка, уявлення про реальне «Я» та ідеальне «Я».

У ідеальному образі «Я» відображаються такі вимоги і очікування навколишніх до людини, які засвоюються нею і трансформуються в її Я-концепцію. По мірі зростання дитини, очікування, спрямовані до неї, стають більш багатограними і різноманітними. Зміст та спрямованість цих очікувань залежить від тих інституцій, в які входить дитина. Соціальні очікування виконують регулятивну функцію між «внутрішнім» тиском ідеального «Я» та «зовнішнім» тиском – вимогами, сподіваннями, прогнозами оточення, в першу чергу значущих інших – тиском «не-Я». Це ще раз підтверджує той факт, що соціальні очікування виступають одним з механізмів, який сприяє перетворенню зовнішніх соціальних впливів у внутрішні регулятори поведінки.

Висновки. Нами досліджено соціальні очікування у контексті Я-концепції особистості. Виокремлено складові Я-концепції особистості, проведено паралелі з трьома аспектами соціальних очікувань. Показано важливість дослідження соціальних очікувань в органічній єдності «Я» та «не-Я» особистості, та врахуванні взаємовпливу цих сфер.

Показано, що ідеальне «Я» стосовно реального «Я» значною мірою виступає як джерело очікуваної, бажаної інформації, яка постійно уточнюється

та апробується. Соціальні очікування через взаємоузгодженість процесів інтеріоризації та екстеріоризації впливають на Я-концепцію особистості. Я-концепція, в свою чергу, виступає своєрідним акумулюючим засобом цих процесів і джерелом соціальних очікувань особистості водночас.

Література:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс ; [пер. с англ. М.Б.Гнедовский, М.А.Ковальчук]. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
2. Бернс Р. Что такое Я-концепция // Психология самосознания : хрестоматия / [ред.-сост. Д.Я.Райгородский]. – Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2003. – С.333–392.
3. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М.Й. Боришевський. – К.: СКО «Беркут», 2000. – 63 с. – Бібліогр.: с.62–63.
4. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції : навч. посіб. / О.Є. Гуменюк. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310с.: іл., табл.
5. Кон И.С. Открытие «Я» : над чем работают, о чём спорят философы / И.С.Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 367с.
6. Попович І.С. Соціально-психологічні очікування в людських взаєминах : [Монографія] / І.С. Попович. – Херсон: ВАТ ХМД, 2009. – 240с.: іл., табл.. – Бібліогр.: с.216–228.
7. Психология самосознания : хрестоматия / [ред.-сост. Д.Я.Райгородский]. – Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2003. – 672, [1] с.
8. Раусте фон Врихт М.Л. Образ «Я» как подструктура личности // Психология самосознания : хрестоматия / [ред.-сост. Д.Я.Райгородский]. – Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2003. – С.395–397.
9. Роджерс К.Р. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы: [Монография] / К.Р.Роджерс ; [пер. с англ. О.Кондрашовой, Р.Кучкаровой]. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 464с. (Серия «Психологическая коллекция»).

References:

1. Berns R. *Razvitye Ja-koncepcyy y vospytanye* / R. Berns ; [per. s anhl. M.B.Hnedovský, M.A.Kovaľčuk]. – M.: Prohress, 1986. – 422s.
2. Berns R. *Čto takoe Ja-koncepcýa // Psycholohýa samosoznanýa : chrestomatýa* / [red.-sost. D.Ja.Rajhorodský]. – Samara: Yzd. dom «BACHRACH-M», 2003. – S.333–392.
3. Boryševský M.J. *Nacionalna samosvidomist' u hromadianskomu stanovlenni osobystosti* / M.J. Boryševský. – K.: SKO «Berkut», 2000. – 63 s. – Bibliohr.: s.62–63.
4. Humeniuk O.Je. *Psycholohija Ja-koncepciji : navč. posib.* / O.Je. Humeniuk. – Ternopil: Ekonomična dumka, 2004. – 310s.: il., tabl.
5. Kon Y.S. *Otkrytye «Ja» : nad čem rabotajut, o čem sporiat fylosofy* / Y.S.Kon. – M.: Polytyzdat, 1978. – 367s.
6. Popovyč I.S. *Socialno-psycholohični očikuvannia v liudských vzajemynach : [Monohrafija]* / I.S. Popovyč. – Cherson: VAT ChMD, 2009. – 240s.: il., tabl.. – Bibliohr.: s.216–228.
7. *Psycholohýa samosoznanýa : chrestomatýa* / [red.-sost. D.Ja.Rajhorodský]. – Samara: Yzd. dom «BACHRACH-M», 2003. – 672, [1] s.
8. Rauste fon Vrycht M.L. *Obraz «Ja» kak podstruktura lyčnasty // Psycholohýa samosoznanýa : chrestomatýa* / [red.-sost. D.Ja.Rajhorodský]. – Samara: Yzd. dom «BACHRACH-M», 2003. – S.395–397.
9. Rodžers K.R. *Konsul'tyrovanye y psychoterapýa. Novejšye podchody v oblasti praktyčeskoj raboty: [Monohrafýa]* / K.R.Rodžers ; [per. s anhl. O.Kondrašovoj, R.Kučkarovoj]. – M.: ZAO Yzd-vo ЭКСМО-Press, 1999. – 464s. (Serya «Psycholohyčeskaja kollekcýa»).